

Λία Παπαδημητρίου

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ
ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΕ ΜΙΑ «ΤΕΧΝΗ ΒΙΟΥ»

ΣΤΟ ΣΥΝΤΟΜΟ ΑΥΤΟ σχεδίασμα θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε αν το φιλοσοφικό ερώτημα θα μπορούσε να συμβάλλει στον τρόπο οργάνωσης του πλαισίου ζωής μας καθώς και στο μετασχηματισμό των παραμέτρων που αφορούν σε ποικίλες μορφές της. Τι εννοούμε όμως με τον όρο «φιλοσοφικό ερώτημα»; Σε τι αφορά μια «τέχνη βίου»; Και πώς μπορεί η φιλοσοφία να σχετίζεται με αυτό; Τελικά τι χρειάζεται ακόμη η φιλοσοφία;¹

Είναι μάλλον δύσκολο, αν όχι ανέφικτο, να δοθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για τη φιλοσοφία: το πλήθος των φιλοσοφικών συστημάτων και των φιλοσοφικών σχολών που εξετάζουν φιλοσοφικά ζητήματα από διαφορετικές προσεγγίσεις και με διαφορετική αφηγηριακή βάση, το επιβεβαιώνουν. Έτσι, για καθαρά μεθοδολογικούς λόγους ως αποδεχθούμε τη θέση ότι η διαδικασία της φιλοσοφικής αναζήτησης ή πιο συγκεκριμένα του φιλοσοφείν, αφορά κυρίως στη διατύπωση ερωτημάτων. Πώς θα μπορούσε λοιπόν η διατύπωση ερωτημάτων, και ειδικότερα φιλοσοφικών ερωτημάτων, να σχετίζεται με τον τρόπο που θα ζήσουμε και θα δράσουμε;

Το φιλοσοφικό δυναμικό συναρτάται τόσο με τον τρόπο δόμησης και επεξεργασίας των βασικών αρχών της ζωής όσο και με την αναδιαπραγματεύσή τους, όποτε αυτή θεωρηθεί απαραίτητη. Κατά συνέπεια το φιλοσοφικό ερώτημα οφείλει να είναι λιτό στη διατύπωση, ακριβές και εύστοχο για να μπορέσει να συμβάλλει με καίριο και άμε-

---

1. Πρβλ. εδώ το γνωστό άρθρο του Theodor W. Adorno με τον ομώνυμο τίτλο: Th. W. Adorno, "Wozu noch Philosophie?" in: *Gesammelte Schriften*, Bd. 10.2.: *Kulturkritik und Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1976, σελ. 459-473.

σο τρόπο σε αυτήν τη διαπραγμάτευση αρχών. Κι αυτό γιατί η προβληματοθεσία αποτελεί σημαντική παράμετρο για την προσέγγιση της λύσης ενός προβλήματος. Με άλλα λόγια: Ο τρόπος διατύπωσης ενός προβλήματος ενέχει, συχνά και ως ένα βαθμό, τόσο την κατανόησή του όσο και την ίδια τη λύση του.

Από την άλλη πλευρά η στενή σχέση φιλοσοφίας-ζωής αποδεικνύεται, εκτός των άλλων, και από το πλήθος των φιλοσοφικών κλάδων που έχουν αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια των χρόνων. Ενδεικτικά σημειώνουμε ορισμένους: ηθική φιλοσοφία, φιλοσοφία της ιστορίας, φιλοσοφία της επιστήμης, φιλοσοφία της θρησκείας, φιλοσοφία του δικαίου, φιλοσοφία της γλώσσας, φιλοσοφία του νου, κ.ά.

Το φιλοσοφείν είναι ένα διανοητικό ενέργημα με αφετηρία την αβεβαιότητα ή την αμφισβήτηση για τον τρόπο που κατανοούσαμε μέχρι εκείνη τη στιγμή τον κόσμο γύρω μας. Αλλιώς: ενέχει μέσα του την απορία (το θαυμάζειν), την αμφιβολία και την επικοινωνία: «ας το θεωρήσουμε λοιπόν ως ένα ιδιαίτερο πεδίο του «γνωρίζειν». Σαφέστατα το «ερωτάν» εκφράζει λεκτικά την περιέργεια μας, συμπληρώνει την άγνοιά μας σε κάποιο θέμα ή συμβάλλει στη διευκρίνιση ορισμένων πτυχών σε ζητήματα που μας απασχολούν, ώστε αυτά να γίνουν περισσότερο κατανοητά. Για να γνωρίσουμε λοιπόν, διατυπώνουμε ερωτήματα. Η δυνατότητα διατύπωσης ερωτημάτων αποτελεί μια συνειδητή γνωστική διαδικασία με πραγματιστικό προσανατολισμό, η οποία εμπλέκεται με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Συνεπώς το φιλοσοφικό ερώτημα θα μπορούσε να εκληφθεί ως διερεύνηση αιτίων, ως αποτίμηση κρίσεων, ως τρόπος μελέτης του Όλου του Είναι ή των όρων δυνατότητας του ανθρώπου, ή ακόμη γενικότερα ως κλείδα των ανοικτών προς διαπραγμάτευση προβλημάτων μας.

Ωστόσο, ακριβώς επειδή οι δρόμοι των ιδεών είναι πολύπλοκοι, δεν είναι πάντα εύκολο να ξεπεραστούν οι δίνες προβληματικής, στις οποίες εμπλέκεται το καθημερινό μας θεματολόγιο: δεν είναι πάντα εύκολο να κατανοήσουμε πώς η θεωρητική προσέγγιση επιμέρους θεμάτων αλληλεπιδρά με την καθημερινή μας εμπειρία. Σε αυτό το δύσκολο έργο είναι απαραίτητος ο φιλοσοφικός στοχασμός: για να συστηματοποιήσουμε και να ανασυγκροτήσουμε την καθημερινή μας εμπειρία και γνώση. Το φιλοσοφείν οριοθετεί, όπως φαίνεται, το νοητό από το μη-νοητό, συνοδοιπορεί με το καθημερινά διατεταγμένο θεματολόγιο, διασφαλίζοντας τους όρους και τη λειτουργικότητα της γνωστικής μας προσπέλασης, διευκολύνοντας έτσι την κατάφαση της ζωής.

Η φιλοσοφία συμπαραουσιάζεται λοιπόν με τη ζωή.² Είναι γνωστό, ήδη από τα αρχαία χρόνια, ότι οι φιλόσοφοι είχαν εστιάσει το ενδιαφέρον τους στο δίπτυχο ζωής-φιλοσοφίας. Ειδικότερα, να αναφερθούμε στη φιλοσοφία της Στοάς και στη στροφή των φιλοσόφων προς τα ηθικά ζητήματα, κυρίως εξαιτίας των πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων που χαρακτήριζαν τη χρονική περίοδο μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.). Ως αντικείμενο της φιλοσοφίας προκρινόταν τότε το σύνολο των πρακτικών γνώσεων,³ οι οποίες θα οδηγούσαν τον άνθρωπο προς την ευδαιμονία, θέση που επιβεβαιώνει την πρόταξη του υπαρξιακού προβληματισμού των Στωικών. Για τη στωική φιλοσοφία η επίτευξη της ευδαιμονίας προϋποθέτει τη γαλήνη της ψυχής και την «απάθεια» σε κάθε όχληση που είναι δυνατό να προέρχεται από εξωτερικά ή εσωτερικά αίτια. Κομβικό σημείο της φιλοσοφίας

2. Ειδικότερα, η φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα είχε ως εφαλτήριο την παρατήρηση και τη φύση (προσωκρατική φιλοσοφία) και οι εξηγήσεις των φαινομένων αποδεσμεύονται από τους μύθους και τις δεισιδαιμονίες. Στη συνέχεια το ενδιαφέρον εστιάζεται στον άνθρωπο, στις νοητικές του δυνάμεις και στα ηθικά, αισθητικά κ.ά. χαρακτηριστικά (αττική φιλοσοφία/Σωκράτης, Πλάτων, Αριστοτέλης κ.ά.). Στα ελληνιστικά χρόνια το κέντρο βάρους του φιλοσοφείν μετατοπίζεται στην αναζήτηση της ευδαιμονίας του ανθρώπου [είτε διαμέσου της εγκράτειας (επικούρειοι), της απάθειας (στωικοί) ή της αταραξίας, ενώ κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα τα φιλοσοφικά ζητήματα εμπλέκονται έντονα με τη χριστιανική διδασκαλία, παραμερίζοντας στην ουσία τις ανάγκες της επίγειας ζωής. Μετά την Αναγέννηση, κατά τη διάρκεια της οποίας θεμελιώνονται οι αρχές των νέων τάσεων της φιλοσοφίας, ακολουθεί ο 18ος αιώνας, ο αιώνας του Διαφωτισμού, οπότε ο Λόγος αναδεικνύεται ως ο ρυθμιστής του τρόπου κατανόησης του κόσμου και της ζωής. Ο 19ος αιώνας θεωρείται ως το μεταβατικό στάδιο από τους Νέους Χρόνους στο σύγχρονο κόσμο· τον χαρακτηρίζει ιδιαίτερα η ραγδαία πρόοδος των φυσικών επιστημών και της τεχνικής, καθώς και η αισιόδοξη άποψη ότι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν τον κόσμο. Στον 19ο αιώνα η φιλοσοφία θεμελιώνεται εκ νέου σε αναλογία με τη μέθοδο των φυσικών επιστημών. Στον 20ό αιώνα οι εκρηκτικές εξελίξεις στη φυσική, στη βιολογία και στην ψυχανάλυση δημιουργούν νέα δεδομένα για την επιστημονική σκέψη και προσδίδουν άλλες διαστάσεις στο φιλοσοφικό στοχασμό. Τότε παρατηρούμε ότι οι φυσικές επιστήμες μετατρέπονται σε υπόδειγμα αλλά και σε αντικείμενο έρευνας της φιλοσοφίας· στο επίκεντρο της φιλοσοφικής κριτικής βρίσκονται η κοινωνία και ο πολιτισμός.

3. Πρβλ. ενδεικτικά Eduard Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Dritter Teil. Erste Abteilung. Die nacharistotelische Philosophie. Erste Hälfte, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1963, σελ. 15. Πρβλ. επίσης Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, εκδ. Μπουκουμάνη, 5η έκδ., Αθήνα 1972, σελ. 384 και 386.

της Στοάς αποτελούσε η ηθική ανύψωση του ανθρώπου και καθήκον της φιλοσοφίας ήταν η ηθική του ενδυνάμωση.⁴ Η φιλοσοφία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως οδοδείκτης προς την ενάρετη συμπεριφορά, αφού η ενασχόληση με το φιλοσοφικό στοχασμό εκλαμβάνόταν ως άσκηση αρετής. Πιο συγκεκριμένα, για τη στωική διδασκαλία η φιλοσοφία αποτελούσε «εξάσκηση τέχνης, της τέχνης της αρετής».⁵ Η στωική αντίληψη για την πραγμάτωση της ζωής αναδεικνύεται κυρίως μέσα από το τρίπτυχο: λόγος-φύση-αρετή, πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε ο άνθρωπος των ελληνιστικών χρόνων να προσεγγίσει την ευδαιμονία του, την «εύροια του βίου».⁶

Στο σημείο αυτό δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε ότι ήδη στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στη Γερμανία εκδηλώθηκε μια φιλοσοφική κίνηση, η λεγόμενη Lebensphilosophie (Φιλοσοφία της ζωής), η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της κατά κύριο λόγο στο συναίσθημα και στο ένστικτο, με κύριο εκπρόσωπο τον Wilhelm Dilthey (1833-1911). Σύμφωνα με τον Dilthey το μόνο που υπάρχει πραγματικά είναι τα βιώματά μας και άρα το σύνολο των βιωμάτων μας είναι η ζωή. Έργο της φιλοσοφίας, κατά την άποψή του, είναι να αναλύσει το σύνολο αυτών των βιωμάτων για να προσεγγίσει την αληθινή πραγματικότητα.⁷ Πιο συγκεκριμένα, κατά τον Dilthey η νοηματοδότηση της ζωής θεμελιώνεται στο τρίπτυχο: φιλοσοφία-θρησκεία-τέχνη. Συγγενείς με αυτές τις απόψεις θεωρούνται οι θέσεις του

4. Πρβλ. ενδεικτικά, *Klassiker der Philosophie*, hrsg. Otfried Höffe, Andreas Graeser, Stoa, C.H. Beck Verlag, σελ. 117.

5. Πρβλ. ό.π., σελ. 53 και ειδικότερα υποσημείωση 1: “Plac. pr. 2 (Dox. 273): οί μὲν οὖν Στωϊκοί ἔφτασαν τίν μὲν σοφίαν εἶναι θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμη, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἄσκησιν ἐπιτηδείου τέχνης. ....»

6. Πρβλ. Ανδρέα Μάνου, *Η ευδαιμονία ως εύροια του βίου στην πρώιμη στωϊκή διανόηση*, εκδ. Βιβλιογονία, Αθήνα 1993, ενδεικτικά σελ. 34-42 και 54. Επίσης πρβλ. Α.Α. Long, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Στωϊκοί, Επικουρείοι, Σκεπτικοί*. Μετάφραση: Στ. Δημόπουλος - Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, 3η έκδ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1997, ιδιαίτερα σελ. 195-196.

7. Πρβλ. ενδεικτικά *Philosophisches Wörterbuch*, hrsg. Georgi Schischkoff, Kröner Verlag, Stuttgart 1991 και Θεοδόση Πελεγρίνη, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα 2004. Ορισμένοι μελετητές συγκαταλέγουν σε αυτήν τη φιλοσοφική κίνηση και εκπροσώπους της φυσικής φιλοσοφίας του ιρασιοναλισμού (Herder, Goethe), του Γερμανικού Ιδεαλισμού (Schelling) καθώς και του ρομαντισμού. Στον 20ό αιώνα ως κύριοι εκπρόσωποι της θεωρούνται ο A. Bergson και ο S. Freud.

Henri Bergson (1859-1941), σύμφωνα με τον οποίο η ζωή είναι μια διαρκής και δημιουργική διαδικασία.⁸

Αναμφίβολα λοιπόν στο σύγχρονο κόσμο εξετάζονται και διατυπώνονται διαφορετικές απόψεις, ιδιαίτερα μέσα στη θεματική της φιλοσοφικής έννοιας “Lebenskunst” (τέχνη ζωής).⁹ Το αντικείμενο έρευνας του φιλοσοφικού στοχασμού στον 21ο αιώνα έχει διευρυνθεί και μετατοπίζεται πλέον και σε προβλήματα που ενέχονται με την εξέλιξη άλλων επιστημονικών κλάδων.¹⁰ Πιο συγκεκριμένα, η στροφή στον ατομισμό και η παγκοσμιοποίηση, συχνά χωρίς τη σύστοιχη ανάπτυξη της έννοιας του οικουμενισμού και του κοσμοπολιτισμού,¹¹ έχουν ως επακόλουθο την ανάδυση νέων αιτημάτων και ερωτημάτων, στα οποία η φιλοσοφία καλείται να ανταποκριθεί άμεσα, δίδοντας το πλαίσιο διαπραγματεύσεώς τους.¹² Πέρα λοιπόν από τη συστηματοποίηση της γνώσης και τη διασάφηση των εννοιών, ο φιλοσοφικός λόγος αξιώνει, εκτός των άλλων, να προκρίνεται και ως εκλεπτυσμένη άρθρωση κάθε νέας προβληματικής με ιδιαίτερο κέντρο βάρους την ανάδειξη υποκειμενικού νοήματος για την ερμηνεία της ζωής και τη διαμόρφωση κριτηρίων που αφορούν στον προσανατολισμό των προσωπικών μας επιλογών.

8. Πρβλ. ενδεικτικά *Philosophie-Lexikon*, hrsg. A. Hügli - P. Lübecke, Rowohlt Verlag, Hamburg 1997 και *dtv-Atlas zur Philosophie. Tafeln und Texte*, dtv Verlag, München 1991.

9. Βλ. Wilhelm Schmid - Hartwig Schmidt, “Philosophieren über Lebenskunst” - Gespräch in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 41/1993, σελ. 127-141.

10. Πρβλ. N.A. Stillings, S.E. Weisler, C.H. Chase, M.H. Feinstein, J.L. Garfield, Ed. L. Rissland, *Εισαγωγή στη Γνωσιοεπιστήμη*. Μετάφραση Γ. Μαραγκός, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003, σελ. 504. Ειδικότερα, ζητούμενο στην εποχή μας ανάμεσα σε άλλα, είναι και να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα από το πεδίο της ιατρικής, της οικολογίας, της ψυχιατρικής ή της βιοηθικής.

11. Η ζωή από φυσικοεπιστημονική άποψη είναι μια οργανική διαδικασία και εξέλιξη, όμως από ιστορικό-πολιτισμική είναι ταυτόχρονα και μια διανοητική πορεία, η εναρμόνιση νοείν και πράττειν. Για μια πιο ακριβή αξιολόγησή της θα πρέπει βέβαια να συνεκτιμηθούν, εκτός από τον νόημα και την αξία της, και άλλες πτυχές της: το σύνολο των πίστεων, των πεποιθήσεων, των παραδοχών και των επιθυμιών μας, ο τρόπος σχηματισμού τους, η δυνατότητα εκδίπλωσης της αισθητικής μας, τα δημιουργήματά της, η φροντίδα και ο εξευγενισμός των φυσικών, ψυχικών και πνευματικών μας προδιαθέσεων και ικανοτήτων μας ή με άλλα λόγια: ο πολιτισμός μας.

12. Ερωτήματα, όπως: Τι είναι αυτό που καθορίζει την ποιότητα της ζωής μας; Ποια η σχέση της ποιότητας της ζωής με την αξία της ζωής; Για ποιους λόγους αξίζει να ζούμε; Μπορεί να διαχωριστεί το υποκείμενο της ζωής από την ίδια τη ζωή;

Πράγματι, το φιλοσοφείν είναι δυνατό να συνεπικουρεί σ' έναν ιδιαίτερο τρόπο προσέγγισης του βίου, ακριβώς επειδή μας ωθεί στην αναδιαπραγματέυση των αξιών και των αναγκών μας. Ο φιλοσοφικός λόγος δεν συνάδει με μια προκαθορισμένη αναπαραγωγή του συνόλου των πίστευων και των πεποιθήσεων μας, αντιθέτως φιλοδοξεί να συμβάλλει στην εξέλιξη της αυτοδύναμης σκέψης και στην άρθρωση κριτικού λόγου. Συνεπώς διακρίνεται κυρίως ως μια διαδικασία του νου, που άπτεται του τρόπου ελέγχου των αντιλήψεων μας, ενώ είναι πιθανό να μας οδηγήσει και σε ένα διαφορετικό πλέγμα αξιών και πίστευων, οι οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν ήταν ευδιάκριτες, προφανείς ή ακόμη σχηματοποιημένες. Σύμφωνα με όσα έχουμε ήδη αναφέρει, αναδεικνύεται, κατά την άποψή μας, μια εναλλακτική «φόρμα» στην τέχνη ζωής μας, η οποία εστιάζεται στην προετοιμασία των επιλογών μας. Η αυτό-οργάνωση του υποκειμένου, προϋπόθεση τόσο της ικανότητας διαμόρφωσης της προσωπικής μας ζωής όσο και της υπεύθυνης συνδιαμόρφωσης της κοινωνικής μας ζωής, συμβάλλει αποφασιστικά στη διαχείριση των αντιφάσεων και των αντιθέσεων, οι οποίες συναποτελούν, ανάμεσα σε άλλα, το πλαίσιο δράσης μας. Το φιλοσοφείν ως συμβολή σε μια τέχνη ζωής καλείται να υπερβεί ένα δεδομένο και κλειστό κύκλο ερωτημάτων και απαντήσεων καθώς και το σύνολο των ήδη διαμορφωμένων και, πολλές φορές, ανελαστικών απόψεών μας. Επιπροσθέτως οφείλει να προσδώσει ευελιξία στη σκέψη μας, ώστε να αρθούν οι μονοδιάστατες δομές της συμπεριφοράς για να ενισχυθεί με αυτόν τον τρόπο η ιδιαιτερότητα των προσωπικών μας επιλογών.

Ειδικότερα, ο φιλόσοφος κινείται ως διφυής υπόσταση: ως παρατηρητής των ανθρώπινων πεπραγμένων και ως αναλυτής της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Κατά συνέπεια η εκδίπλωση της εσωτερικής συνοχής των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, επιστημονικών και ιστορικών πτυχών της ζωής αποτελεί κύριο ενδιαφέρον του. Κάτω από αυτό το πρίσμα θα μπορούσε να εκληφθεί η φιλοσοφία ως μια τέχνη σκέψης, γνώσης και ερμηνείας, αφού από το επίπεδο των πραγματικών συμβάντων ο φιλόσοφος συχνά μεταβαίνει στο επίπεδο της θεωρητικής τους προσέγγισης και αναδιάταξης.¹³ Η εξέταση και ο αναστοχασμός που αφορά στα σχέδια ζωής του υποκειμένου αναδεικνύουν τα διαφορετικά αξιολογικά μας κριτήρια και εν-

13. Πρβλ. εδώ ενδεικτικά, Α.Α. Long, ό.π., σελ. 326, την άποψη που διατυπώνεται για το σημερινό ενδιαφέρον των φιλοσόφων για τους Στωικούς.

δυναμώνουν το σύστημα αλλαγών των παραδοχών μας. Ο φιλοσοφικός εξοπλισμός διευκολύνει ενδεχομένως τη χάραξη μιας πορείας, γιατί επιχειρεί να συνδυάσει την ιδιαιτερότητα του εσωτερικού μας μικρόκοσμου με τις απαιτήσεις του δυσπρόσιτου μακρόκοσμου που μας περιβάλλει.

Από όσα έχουμε ήδη αναφέρει γίνεται κατανοητό ότι η φιλοσοφία θα μπορούσε να θεωρηθεί απαραίτητη ως εργαλείο ερμηνείας και ελέγχου των διαρκώς μεταβαλλόμενων συνεκφάνσεων της ζωής, αλλά και ως καθοδηγητικός μίτος στην ανακάλυψη και άλλων δομικών της συναρτήσεων, συναρτήσεων που αποτυπώνουν την πολυσημία και την πολυδιαστατικότητα της εποχής μας. Απαραίτητος λοιπόν ο φιλοσοφικός λόγος, όχι βέβαια για να διατυπώνει δόγματα, αλλά γιατί οφείλει να προσδίδει ανανεωτική πνοή σε κάθε αδιασάλευτη, σε διαφορετική περίπτωση, κοσμοθεώρησή μας. Καθοριστική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και η συμβολή του φιλοσοφικού ερωτήματος, τόσο στην ανάδειξη όσο και στην άρση των επιτακτικών διλημάτων που εμφανίζονται στη ζωή. Ωστόσο, αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε αναπόδραστα και η ζωή θέτει ένα προκλητικό ερώτημα στο φιλοσοφείν: το πώς θα μπορέσει ο φιλοσοφικός λόγος να παραμείνει απλός και προσιτός, όταν έχει ως αντικείμενο έρευνας έναν τόσο ετερόκλητο και πολυσχιδή κόσμο.